

А. С. Криклій,

д. е. н., професор д. е. н., професор

Р. В. Пікус,

к. е. н., доцент

Я. І. Легка,

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ

У статті досліджуються основні проблеми та завдання, пов'язані з квантифікацією та управлінням ризиками, притаманними діяльності банку на фінансовому ринку у контексті Базельських угод.

In this article the main problems and tasks concerning banking risks management and quantification that inherent to the banking activity in the field of financial market in the context of Basel agreement are described.

В економічній літературі та практиці термін "ризик" вживають досить часто і залежно від контексту в це поняття вкладається різний зміст, оскільки визначення ризику багатогранне. У найширшому розумінні ризиком називають невизначеність щодо здійснення тієї чи іншої події в майбутньому. У сучасній банківській практиці процес управління ризиками розглядається як ключовий напрямок менеджменту. Велика увага приділяється і вивченню ризикових сфер і основних видів ризиків, пошуку ефективних методів їх оцінювання, контролю та моніторингу, а також створенню відповідних систем управління.

Проблемам ризику присвячено багато наукових праць і досліджень, в яких наведено різноманітні підходи до класифікації ризиків. Класифікація ризиків проводиться залежно від покладеної в основу класифікаційної ознаки, але багатогранність такого явища як ризики створює підґрунтя для різноманітних підходів до вирішення цього питання, хоча навряд чи зможе охопити його повністю. Концептуальні базові питання, пов'язані з поняттям "ризик" досліджували такі вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, Й. Шумпетер, Дж. Міль, Н.У. Сеніор, А. Маршалл, А. Пігу, Ф. Найт та ін.

Банківські ризики поділяють на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх належать ризики, які виникають у зовнішньому щодо банку середовищі і безпосередньо не залежать від його діяльності. Це політичні, правові, соціальні та загальноекономічні ризики, що виникають у разі

загострення економічної кризи в країні, політичної нестабільності, війни, заборони на платежі за кордон, консолідації боргів, запровадження ембарго, скасування імпорتنих ліцензій, стихійного лиха (пожежі, повені, землетруси), приватизації, націоналізації, неадекватного правового регулювання та ін. Вплив зовнішніх ризиків на результативність роботи банку вкрай високий, управління цими ризиками найскладніше, а іноді й неможливе. Для їх оцінювання застосовують в основному логічні методи аналізу.

До внутрішніх належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації¹.

На сьогодні нараховують більш 220 видів ризиків, але серед науковців немає єдиного розуміння з приводу їх класифікації. Найпоширеніша є та, яка використовується для банківського ризик-менеджменту, що розроблена Базельським комітетом з банківського нагляду: 1) кредитний ризик; 2) ринковий ризик; 3) втрати ліквідності; 4) операційний ризик.

Базельський комітет з банківського нагляду визначає кредитний ризик як "ймовірність невиконання позичальником або контрагентом своїх зобов'язань відповідно до обумовлених умов"².

¹ Квантифікація (від англ. "quantity" — кількість) — це кількісне вимірювання якості.

² "Принципи управління кредитним ризиком", (Principles for the Management of Credit Risk), Базельський комітет по банківському надзору, Базель, сентябрь 2000 г.

Якщо говорити конкретніше, то позичальник може не виконати своїх зобов'язань, тому що він не може або не хоче цього робити. Здатність виконувати зобов'язання тісно пов'язана з фінансовим станом (кредитоспроможністю) позичальника, а готовність виконувати зобов'язання менш відчутна і пов'язана з особливостями конкретного клієнта. Для оцінки кредитоспроможності клієнта банк повинен володіти інструментами отримання інформації, достатньої для аналізу щомісячного потоку грошових коштів, що проходять через потенційного позичальника (доходів і витрат) для того, щоб оцінити здатність потенційного позичальника здійснювати платежі по кредиту в майбутньому. Проте навіть якщо даний аналіз покаже позитивний результат, позичальник може виразити небажання виконувати узгоджені з банком договірні зобов'язання і використовувати грошові кошти в інших цілях.

Більшість банківських продуктів несуть кредитний ризик (наприклад, позики або кредит, гарантія, облігація, похідні фінансові інструменти, документарні операції та ін).

Важливість моніторингу кредитного ризику викладена в "Принципах управління кредитним ризиком", складених Базельським комітетом: "Фінансові установи вже багато років стикаються з труднощами, викликаними безліччю самих різних причин, але головною причиною серйозних проблем банків безпосередньо пов'язана з розмитістю кредитних стандартів для позичальників і контрагентів, незадовільним управлінням портфельними ризиками або недостатньою увагою до економічних і інших змін, які можуть привести до погіршення кредитоспроможності контрагентів банку". Це однаково стосується країн "Групи десяти" і країн, що не входять до неї. Іншими словами, емпіричні дані говорять про те, що недостатня увага до виявлення вимірювання, управління і обмеження рівнів кредитного ризику є головною причиною банкрутства банків.

Щодо ринкового ризику, то він визначається як "ризик втрат по балансовим і позабалансовим статтям, обумовлений коливаннями ринкових цін".³ Як правило, розрізняють чотири основні види ринкових ризиків:

- процентний ризик, тобто ризик, якому піддається власник позиції, що приносить відсотки;
- валютний ризик, тобто ризик, якому піддається власник позиції, вираженої в іноземній валюті;
- акціонерний ризик, тобто ризик, якому піддається власник долі акціонерного капіталу;
- товарний ризик, тобто ризик, якому піддається власник товарної позиції (наприклад, покупка банком золота);
- розрахунковий ризик і ризик на контрагента, тобто ризик операцій з процентними ставками, валютою, капіталом або товаром, розрахунок по яких ще не проведений.

Зі зростанням глобалізації і складності фінансових ринків зростає взаємозалежність динаміки цін на аналогічні інструменти і цін аналогічних контрагентів в

різних країнах, а глибина і різноманіття ринку можуть сприяти загальній стабільності унаслідок диверсифікації портфеля. Втім, інтеграція, що супроводжується одночасною зміною цін, може привести і до зростання мінливості і циклічності. Банки повинні розуміти механізм роботи таких фінансових ринків, як ринок процентних ставок, валютний ринок, ринок цінних паперів і товарний ринок, для того щоб витягувати прибуток, а також управляти ринковими ризиками.

Під ризиком втрати ліквідності розуміють "нездатність банку регулювати скорочення пасивів або фінансувати зростання активів"⁴.

Наглядові органи вимагають від банків розробки і використання такої стратегії, яка встановлювала б мінімальний рівень ліквідності і дозволяла банку підтримувати його навіть в екстремальних обставинах. Процес, при якому банки розбивають ліквідні позиції на різні групи залежно від термінів погашення для виявлення незбігу термінів погашення по активах і зобов'язаннях (у тому числі позабалансовим), а також за різними валютами, часто називають побудовою "сходів" термінів погашення. Сходи термінів погашення дозволяють банку передбачати надходження і вибуття грошових коштів.

Ризик ліквідності поділяється на:

— ризик ліквідності ринку — ризик того, що в певний момент часу виникне ситуація, коли неможливо буде реалізувати чи придбати на ринку позицію певного розміру за існуючою ринковою ставкою через недостатність поточних обсягів торгівлі;

— балансовий ризик ліквідності (пов'язаний з фінансуванням) — ризик того, що банк в певний момент часу не зможе виконати поточні зобов'язання за рахунок наявних ліквідних активів внаслідок неадекватної структури балансу та незбалансованості між строками і сумами погашення активів та пасивів Банку.

Управління ризиком ліквідності полягає у здійсненні процесу врівноваження активів та зобов'язань банку за сумами та строками до погашення з урахуванням аспектів ризику ліквідності ринку та управління балансовим ризиком ліквідності.

Серед основних чинників, які спричиняють виникнення криз ліквідності, виділяють зовнішні та внутрішні.

Зовнішні чинники:

- економічні кризи;
- банкрутство одного або декількох значних суб'єктів банківської системи, яке призводить до ефекту "доміно" (системна криза);
- політична нестабільність;
- необгрунтовані рішення органів, що здійснюють нагляд над банками;
- макроекономічна політика уряду та центрального банку, та інші.

Внутрішні чинники:

- втрати за наданими кредитами та несплачені відсотки за ними, які призводять до зменшення потоку готівки, зниження рівня доходів і до втрати довіри вкладників та клієнтів до банку;

³Див. "Дополнения к Соглашению по капиталу с целью включения рыночных рисков" (Amendments to the Capital Accord to Incorporate Market Risks), Базельский комитет по банковскому надзору, январь 1996 г.

⁴"Основопологающие принципы эффективного банковского надзора", Базельский комитет по банковскому надзору, Базель, сентябрь 1997 г.

— незважений розрахунок на джерела оптового фінансування (міжбанківський ринок) та інші нестійкі джерела фінансування;

— недостатня диверсифікація джерел фінансування та кредитно-інвестиційного портфеля, велика залежність від певних крупних вкладників та позичальників;

— недоліки внутрішньобанківської організації та системи контролю над ризиками;

— слабкий контроль за позичальниками та особиста залежність менеджерів банку від позичальників тощо.

Операційний ризик як ризик втрат виникає через неієздатність внутрішніх процесів або систем, некомпетентність співробітників, в результаті зовнішніх подій. Це визначення включає правовий ризик, під яким розуміють ризик втрат внаслідок недотримання законодавчих актів, а також розумних моральних норм і договірних зобов'язань, і ризик збудження судового процесу. Проте стратегічний ризик і ризик погіршення репутації у визначенні не входять.

Дискусії про операційний ризик почалися в кінці 90-х років, а пізніше уточнені підсумки цих дискусій були включені до "Нової угоди про оцінку достатності капіталу" (Базель II).

До основних видів операційних ризиків відносяться:

— внутрішнє шахрайство (повідомлення ділерами неточних або невірних відомостей по позиціях, використання інсайдерської інформації, розкрадання, здійснені штатними співробітниками);

— зовнішнє шахрайство (крадіжка, підробка документів, злом комп'ютерних мереж, надання невірної інформації для отримання кредиту, шахрайство з використанням платіжних карток);

— політика прийому на роботу і техніка безпеки на робочому місці (охорона здоров'я співробітників, загальна відповідальність установи за дії співробітників і відшкодування збитків співробітникам);

— клієнти, продукти і стандарти ведення бізнесу (несанкціоноване використання конфіденційної інформації, пропозиція банками клієнтам продуктів без належних санкцій і дозволів відмивання грошей і шахрайство з використанням рахунків);

— спричинення збитку матеріальним активам (вандалізм, тероризм, землетруси, пожежі, повені);

— збої в роботі і помилки систем інформації і зв'язку (відмова апаратури і збої в програмному забезпеченні, телекомунікаційні проблеми);

— оформлення документів, проведення операцій і управління процесами (помилки введення даних, неповнота правової документації; несанкціонований доступ до рахунку клієнта).

Засоби та ступінь важливості роботи з операційними ризиками в різних банках різні, залежно від рівня і виду ризиків, а також обсягу і типу банківських операцій в конкретному банку. Проте в угоді Базель II задані єдині базові правила вимірювання операційних ризиків. Угода вводить три методи вимірювання ризиків для підрахунку вимог до капіталу, яким повинен володіти банк для покриття своїх операційних ризиків:

1) підхід на основі базових показників (базовий ін-

дикативний підхід);

2) стандартизований підхід;

3) вдосконалений підхід.

Підхід на основі базових показників припускає, що банк зобов'язаний передбачити для цього капітал, рівний 15% середньорічного позитивного валового прибутку за три попередні роки. Процентна норма, що одержала назву "альфа", встановлена Базельським комітетом.

В рамках стандартизованого підходу вся банківська діяльність розділяється на вісім напрямів: корпоративні фінанси, торгівля і продаж, роздрібні банківські послуги, комерційні банківські операції, платежі і розрахунки, агентське обслуговування, управління активами і роздрібні брокерські операції. Валовий прибуток від кожного напрямку служить основою для визначення процентної норми для нього. Процентна норма, що одержала назву "бета", коливається від 12% до 18% залежно від рівня і виду ризиків характерних для кожного з напрямів. Сукупна величина капіталу, потрібного для покриття операційного ризику, визначається як середньорічний розмір капіталу за три роки на покриття ризику по кожному з напрямів.

Вдосконалений підхід, заснований на власній методиці розрахунку величини капіталу, потрібного для покриття операційного ризику, можуть використовувати тільки ті банки, які відповідають певному набору якісних і кількісних стандартів. Керівництво банку повинне переконати наглядовий орган в спроможності своєї системи оцінки операційного ризику, якості збору даних, механізмів контролю, сценаріїв і організації управління операційними ризиками.

Всі ці підходи розрізняють за рівнем складності і чутливістю до ризику. Від невеликих банків не вимагається розробки дуже складних і дорогих систем, тоді як крупні банки, що працюють на міжнародних ринках і що здійснюють великі об'єми операцій, зобов'язані це робити.

Незважаючи на те що банківська діяльність супроводжується численними ризиками, саме банки покликані уособлювати надійність і безпеку. Оскільки банкіри працюють здебільшого з чужими грошима, то мають намагатися знизити рівень ризику у своїй діяльності навіть більше, ніж інші підприємці. Отже, управління ризиками є одним із найважливіших напрямів фінансового менеджменту в банку в умовах глобалізації.

Література:

1. Вітлінський В.В., Наконечний С.І., Шарапов О.Д. Економічний ризик та методи його вимірювання: Підручник. — К.: КНЕУ, 2000. — 354 с.

2. Бланк І.А. фінансовий менеджмент: Учеб. курс. — К.: Ника-Центр, Ельга, 2001. — 528 с.

3. Мельников А.В. Риск-менеджмент: Стохастический анализ рисков в экономике финансов и страхования. — М.: Анкил, 2001. — 140 с.

4. Рогов М.А. Риск-менеджмент. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 120 с.

5. www.erisk.com

Стаття надійшла до редакції 28.07.2009 р.